

KATSAUKSET

Sananlaskut kasvatustieteessä *Perinnettä, kasvatusta, indoktrinaatiota?*

Liisa Granbom-Herranen

Lektio kasvatustieteen väitöskirjaan *Sananlaskut kasvatustieteessä – perinnettä, kasvatusta, indoktrinaatiota?* Jyväskylän yliopistossa 11.1.2008.

Liisa Granbom-Herranen tarkastelee väitöskirjassaan kasvatuksen ja lapsuudessa kuultujen sananlaskujen suhdetta. Hän lähestyy 1900-luvun alun lasten kasvatusta sekä elämäntarinoiden että lapsen elämää käsittelevien säädösten kautta.

Tämän väitöstilaisuuden ympäristö [Seminaarinmäellä Villa Ranan Blomstedtin sali] on tilanteeseen mitä sopivin: alun perin käsityö- ja piirustussaliksi suunnitellun rakennuksen arkkitehti Yrjö Blomstedtin mukaan tuli suomalaisen perinteen omaleimaiset piirteet säilyttää pohjaksi tulevalle sivistykselle.

Sisääntulo-oven yläpuolella lukee "Työ miehen kunnia", jonka oletan olevan alkuperäinen teksti ja kansallisromantiikan ajan sivistyneistön käsitys työstä. Aineistossa eräs muistelijä toteaa isänsä sanoneen (aineiston episodi 15.4): – *Tyä miähen kunnia. Tyämiehellä muuta kunniaa ookaan. Ja se on kaikkien kohralla sama juttu.*

Sama sananlasku, eri tulkinnat

Kuten oppimisessa yleensäkin – ja sitähan tiede on – on väitöskirjaan johtaneen tutkimukseni lähtökohta ihmettelystä. Kohtasin maailmalla naisia, jotka otettuaan uudenlaisen vastuun niin talouselämässä kuin yhteiskunnallisissa tehtävissä pukivat edelleen tyttärensä perinteisesti. Tästä alkoi pohdinta kasvatuksen arkipäiväisen toiminnan vaikutuksesta ja aivan kuin itsestään tapahtuvista merkitysten siirtymisistä.

Taustalla on sekä ajatus kokemuksesta oppimisen alkuna että yksilön osallisuus yhteisössä (Jarvis 1997, 14–15). Toinen ajatuksellinen lähtökohta on toteamus siitä, kuinka naiseksi ei synnytä, vaan naiseksi kasvetaan (de Beauvoir 1999, 154). Tästä pohdinta siirtyi yleisemmälle tasolle. Jos siis pukeutumisessa voi itselle vieraassakin kulttuurissa nähdä mahdollisia merkityksiä, paljonko niitä mahtaakaan kätkeytyä puhuttuun kieleen?

Kieli on kulttuurisidonnainen viesti. Arjen sanat siirtävät merkityksiä myös tapahtumissa, joita emme koe oppimistilanteiksi. Ajattelin, että sananlaskut voisivat olla tästä oiva esimerkki. Suomenkieliset sananlaskut ovat suomenkielisten ihmisten yhteistä omaisuutta. (Harman 1977, 61–62; Ricoeur 2005, 149). Sananlaskujen kuulemisen, oppimisen ja käytön jonkinlainen itseäänselvyys muokkaa niiden sisällöstä kollektiivisen tiedon kaltaista arjen ohjeistoa. Onko niin, että sananlaskuilla pyritään esittämään yhteisölliset perustotuudet, joiden arvostelua ei pidetä suotavana? Kasvatustieteessä sananlaskuissa lapsen elämän ensimmäiset auktoriteetit pu-

huvat lapselle käyttäen kasvatukseen vastaansanomattomia sananlaskuja, joita pidetään lisäksi varsin kyseenalaistamattomina (Granbom-Herranen 2004, 62). Sananlaskut edustavat osaltaan yhteisen menneisyyden siirtämistä osaksi nykyisyyttä, ne edustavat muuttumattomuutta muutosten keskellä. Lähdin pohtimaan sananlaskujen ja kasvatuksen suhdetta.

Valitsin tarkastelun kohteeksi muistelut, jotka liittyvät lähinnä kirjoittamattoman tiedon aikaan. Siis aikaan, jolloin sanomalehdet ja kirjallisuus – elokuvista puhumattakaan – eivät olleet osa tavallisen ihmisen arkea. (Laine 2002, 17; Heikkinen 2005, 26; Granbom-Herranen 2008, 36–39.) Tavallisten ihmisten ryhmää olen työssäni kutsunut rahvaaksi. Se on minulle tekninen termi, joka ei sisällä arvottamista.

Tarkastelun kohteena on elämä Suomessa suunnilleen sata vuotta sitten. Kuitenkin kyse on myös tästä päivästä: maailman laajuisesti katsottuna se mikä on jossakin sosiokulttuurisessa todellisuudessa ollut kehityksen yksi vaihe joskus aiemmin, on vielä käynnissä oleva prosessi jossakin toisessa yhteisössä. Siirtyminen kirjoittamattoman tiedon aikakaudesta kirjallisen tiedon aikakauteen on tulevaisuutta monessa maassa. Lukutaidottomuus on vielä arkea useissa Aasian, Afrikan ja Latinalaisen Amerikan maissa. (Laine 2002, 12.) Näin olen myös suullinen perinne on edelleen keskeisessä roolissa siirrettäessä yhteisöllistä tietoa tuleville sukupolville. Yhteisössä, jossa oppiminen ei perustu koululaitokseen ja kirjalliseen tietoon, sananlaskujen sisältämät ohjeet mahdollistavat muodollisen kasvatuksen sekä välittävän kulttuuritradition siirron. Sananlaskujen lyhyys ja mieleen painumista edesauttava rytmitys tekevät ne helposti muistettaviksi. (Pentikäinen 1980, 206; Kuusi 1983, 11; Siikala 1984, 192; Finnegan 1994, 32.)

Kansanperinne – erityisesti sananlaskut – ovatkin kasvatuksellisesti kiehtova mahdollisuus tai haaste, riippuen kasvattajan omasta suhteesta perinteeseen. Näin on etenkin ammattikasvattajien työssä. Voisiko tämä tutkimus avata joitakin uusia tapoja lähestyä tätä perinteen ja kasvatuksen yhteyttä? Omasta mielestäni tietysti voisi. Kansanperinteen ja kaiken pedagogisen toiminnan yhteys on arjessa – joko kodin tai instituution puitteissa. Tämän päivän lapsen arki onkin varsin instituutiokeskeistä: lapset viettävät valveillaoloajastaan suuremman osan päiväkodissa tai koulussa ammattikasvattajien parissa kuin kotonaan vanhempiensa tai isovanhempiensa kanssa. Kasvatukseen on institutionalisoinut.

Perinne ei ole lapselle tai nuorelle arvo sinänsä, se joko on tai ei ole arjen toimintaa. Perinne elää käytössä. Jos kansanperinne, tarkoitetaan sillä sitten sananlaskuja, kansanlauluja, arvoituksia tai mitä perinnejä tahansa, on luonteva osa aikuisen toimintaa, niin sillä on vaikutus kasvatettavaan. Sukupolvelta toiselle siirtyvän tiedon vaikuttavuutta korostaa kotikasvatuksen arkipäiväisyys. (Satulehto 1992, 78; Jokinen 2005, 30, 156; Latvala 2005, 210.) Lapsen näkökulmasta katsottuna sananlaskujen käyttö arkisten toimintojen yhteydessä on kasvattamista.

Arjen elämäntavan muutos on tähän asti ollut varsin hidasta (Talve 1990, 413; Ojala 1993, 159; Häkkinen 1997, 333; Nenola 1990, 12–13; Granbom-Herranen 2008, 108–119). Aineiston pohjalta totean, että kasvatukseen vaikutus ei kuitenkaan välttämättä ole ollut se, mitä kasvattaja on tarkoittanut. Lapsi käsittää kuulemansa ja näkemänsä oman kokemusmaailmansa pohjalta. Mikäli taas esimerkiksi sananlaskujen säilyttäminen koetaan välttämättömäksi osaksi opetus suunnitelmaa, on vaarana päätyä jakamaan sananlaskujen tulokset oikeaan ja väärään. Sananlaskuistakin voidaan tehdä suorittamista. Silloin ei ole enää kyse elävästä perinteestä.

Maailman ymmärtäminen ja sen haltuun ottaminen tapahtuu elämän jokapäiväisissä toiminnissa. Kielellinen merkitys rakentuu niiden tapahtumien ja toimintojen kautta, joihin puhe kulloinkin kytkeytyy (Niiniluoto & Saarinen 1986, XII–XIII). Näin on myös sananlaskujen suhteen.

Kasvatuspuheen sananlaskun tulkintaa ja vaikutusta kuvatakseni olen soveltanut mahdollisiin maailmoihin perustuvaa metaforamallia (Hintikka & Sandu, 1994). Kyse on metaforien ja sananlaskujen toiminnallisesta samanlaisuudesta, jonka pohjalta luotu malli mahdollistaa yhteisön ja lapsen elämismaailman vaikutuksen huomioimisen sananlaskujen kasvatuksellisuuden tarkastelussa. Vähän yksinkertaistaen todettuna, mahdolliset maailmat ovat logiikan tapa kuvata sitä mistä lapset sanovat "leikisti tää tekis --" – siis kuvitellaan muitakin mahdollisuuksia kuin juuri tällä hetkellä vallitseva tilanne.

Arki ja kasvatus ovat aina kiinteässä yhteydessä yhteiskuntaan. Kun aika muuttuu, muuttuu myös yhteisön elämä. Mahdollisten maailmojen kuvauksessa keskeistä on se, mihin käytetty kielellinen viittaus yhdistetään. Siis mihin referenssipiste toisessa maailmassa kiinnitetään. Tämä kiinnittäminen selittää kasvatuspuheen sananlaskun tulkintaa eri aikakausina. Toisaalta se selittää myös miksi lapsen tulkinta kuulemastaan sananlaskusta poikkeaa sananlaskujen oletetusta yleismerkityksestä. (Ks. Hakamies 1986, 20; 2004, 79; Lauhakangas 2004, 28; myös Norrick 1985, 1; Krikmann 1987, 113–114; Prahlad 1996, 18.) Otan aineistosta esimerkin. Eräs muistelija kertoo (episodi 118.1 Granbom-Herranen 2008, 166):

Virran alapuolella oli kovin äkkijyrkkä pohja ja tämä virranpyörre paikka oli mitä mainioin onkipaikka. Vene kiinnitettiin toisesta kokasta köydellä rannan puihin ja toinen pää ankkurilla, että pysyi paikoillaan ja siitä sitten ongittiin. Siinä söivät isot ahvenet ja säynävät – joskus komea lahnakin. Ei se mitään haitannut, jos jokin vene tuli tai meni, kalat palasivat pian takaisin. Jos tuli pieni väli kalojen syöntiin, oli isälläni jokin laulunpätkä tai mukava juttu kerrottavana. Hän ei ollut kovin halukas paikkoja muuttelemaan vaan sanoi usein vanhan sanonnan, ”odottavan onkeen kala tulee”.

Ulkopuolinen aikuinen tulkitsija kuulee helposti kyseisessä sananlaskussa syvämietteisen ajatuksen. Yleismerkityksessään *Odottavan onkikala* on yhteydessä sananlaskuun ”Hyvää ei odota koskaan liian kauan” ja kansainvälisessä tyyppiluokittelussa (M6, ks. Lauhakangas 2001) luokiteltu ”Aikaan ja ajantajuun”. Tässä kyseessä on oikean ja väärän ajoituksen tai ajankäytön suhteesta (Granbom-Herranen 2008, 166). Jolloin loppupäätelmä on, että kannattaa odottaa parempaa ajankohtaa – neuvo löytyy, asiat ratkeavat. Mutta tässä episodissa odottaminen on lapselle fyysinen tapahtuma ja kala on elävä eläin.

Vastaajien lapsuuden sijoittuessa 1900-luvun alkuun olen muisteluissa esitettyjen sananlaskujen sisältämien kasvatustavoitteiden ohella tarkastellut 1900-luvun alussa vaikuttaneita julkisia kasvatustavoitteita (Granbom-Herranen 2008, 247–248). Säädöksien ja kasvatuspuheen sananlaskujen tulkintojen yhtäläiset tavoitteet liittyvät lapsen elatukseen, työhön harjoittamiseen sekä kristinopin opetukseen. Sen sijaan säädöksissä mainittu kansalainen ei ole sama asia kuin kasvatuspuheen sananlaskujen tulkinnassa esitetyt vastuu omasta elämästä, toisten kanssa eläminen ja suhtautuminen varallisuuteen. Näille sananlaskujen kasvatustavoitteiden tulkinnoille ei säädöksistä löydy vastinetta. Kasvatustavoitteissa on yhtäläisyyttä, mutta sananlaskut kannustavat myös omaan ajatteluun ja oman järjen käyttöön sekä pyrkimykseen ymmärtää opetettua – sananlaskujen on koettu kasvattavan itsenäiseen ajatteluun.

Verbi "indoktrinoita" tarkoittaa iskostamista. Indoktrinaatiossa on aina kyse negatiivisesta kasvatuksesta – jos sitä kannattaa kasvatukseksi kutsua. Tässä tutkimuksessa käsitellän indoktrinaatiota ennen kaikkea aidon kasvatuksen vastaisena vaikutustapana (Puolimatka 2001, 355). Myös se, että on asioita, joista kasvatettavalle ei kerrota, voi olla indoktrinaatiivista toimintaa. Lasten kasvatukseen tulee sisältää ohjausta siihen, minkä kasvattaja kat-

soo olevan hyvää ja oikeaa. Indoktrinaatio voi olla rakenteisiin sitoutunutta yhteisöllistä toimintaa tai se voi olla sukupolvelta toiselle siirtynyt kasvatustapa. Rakenteellisen ja ketjuuntuneen indoktrinaation kohteena kasvaneen kasvattajan on puolestaan varsin luontevaa itse vuorostaan kasvattaessaan turvautua tällaiseen aidon kasvatuksen vastaiseen toimintaan, jolloin hän toteuttaa kasvatustehtävänsä ainoalla tuntemallaan tavalla. (Toukonen 1986, 57; Puolimatka 2001, 323.) Aidosta kasvatuksesta indoktrinaation erottaa ennen kaikkea se, että aito kasvatustapa pyrkii kehittämään kasvatettavan kykyä viimeistään aikuisuudessa arvioida oppimaansa. Lasten kasvatuksessa voidaan epäillä olevan kyse indoktrinaatiosta, mikäli kasvatettava ei missään elämänsä vaiheessa kasva kykeneväksi arvioimaan omaksumaansa tietoa.

Koska sananlaskuilla tulkitaan kannustetun itsenäiseen ajatteluun, ei indoktrinaation ja kasvatuksen yhteys voi perustua ainakaan pelkästään sananlaskuihin (Granbom-Herranen 2008, 254). Ei vaikka sananlaskut ja niiden käyttö sisällöltään, menetelmänä, kasvattajan oletettuna intentiona sekä vallankäytön toteutumina voitaisi jostakin lähtökohdista tulkita indoktrinaatioksi tai että sananlaskut ovat varsin vastaansanomaton argumentointia. Lapsen tapa tulkita kuulemansa on antanut mahdollisuuden kyseenalaistamiseen ja myöhemmin elämässään vapauden käyttää sananlaskuja itse luomiensa merkitysten kautta.

Kukin aikakausi käsittelee sananlaskuja omalla tavallaan (Granbom-Herranen 2008, 169). Tänä päivänä kannetaan huolta sananlaskujen katoamisesta. Niitä pidetään vain vanhojen ihmisten puheina. Niitä on opetettava nuorisolle, jottei tieto katoaisi. Tämä huoli on yhtäläillä ollut ajankohtainen jo sata vuotta sitten Ahlqvistin vuonna 1869 toimittamassa sananlaskukokoelmassa (Ahlqvist 1929) kuin käyttämässäni muisteluaineistossa – tai tämän päivän arkipuheessa

Kasvatus ja kasvatuspuhe elävät muuntumisen aikakautta. Toteutuakseen kasvatuspuhe edellyttää aikuisen ja lapsen välitöntä kanssakäymistä (Briggs 1985, 795; 1988, 22, 104; Prahlad 1996, 192). Kasvatuspuhetta sisältyy yhteiskunnan ylläpitämien toimintojen institutionalisoituun kasvatukseen kouluissa ja päiväkodeissa. Ennen kaikkea jokapäiväisen kasvatuspuheen ympäristöä ovat arjen toimet perheen, kodin ja lapsen lähiympäristön piirissä. Kasvatus on ja sen tulee olla vuorovaikutteista kokonaisvastuun ottamista lapsen tukemiseksi kohti vastuullista ja turvallista aikuisuutta (Jarvis 1997, 14–15; Freire 2005, 82; Ojakangas 2001, 11; Puolimatka 1995, 83; Värrä 1997, 176; Siljander 2002, 12, 26).

Sananlaskujen muoto on varsin muuttumaton (Kuusi 1990, VII; 1994, 117–118). Niiden kieli on agraarista ja monet käsitteistä ovat varsin vieraita sekä lapsille että aikuisille. Monesti sananlaskujen oletettuun yleismerkitykseen perustuva tulkinta korostaa myyttistä entisaikojen suomalaisuuteen liitettyjä hyveitä (Kuusi 1988, 10; Hukka 1989, 8; Harjula 2000 10, 16; Keltikangas-Järvinen 2000, 15, 22; Lauhakangas 2001, 29; ks. myös Granbom-Herranen 2004, 57). Urbaani Suomi puhuu agraari Suomen kieltä. Sananlaskut elävät edelleen muuttuneessa ympäristössä. Se ovatko sananlaskut edelleen kasvatuspuheen elementtejä vai vain osa retoriikkaa, onkin toinen asia. Oikeastaan kyse on siitä, ovatko lapset yleensäkään enää osallisina kasvatuspuheesta.

Tämän tutkimuksen yhteydessä ei selviä, mikä on se peruste, jolla sananlaskujen käyttö siirtyy tai ei siirry seuraavalle sukupolvelle. Sananlaskujen merkitysten siirtymisen tiedostamisesta on kasvattajalle apua hänen pyrkiessään arvioimaan omaa kasvatustapaansa. Tärkeää on myös ymmärrys lapsen tavasta tulkita kuulemaansa. Lapsuuden muistoissa sananlaskuihin on latautunut tilanteeseen liittyneitä tunteita ja tuntemuksia, kyse ei ole vain sanoista. Tämän tutkimuksen elämäntarina-aineiston perusteella lapselle sananlasku on ensisijaisesti konkreettinen neuvo. Sananlaskun pohdinta ja siitä vertauksellisuuden etsimisen ja löytämisen aika on vasta aikuisuudessa.

Vanhemmilta ja isovanhemmilta omaksutut sananlaskut muistuvat mieleen aikuisenakin (ks. myös Granbom-Herranen 2004, 63–66). Sananlaskuja tulkitaan ja käytetään sen mukaan, miten sananlasku on lapsuudessa ymmärretty. Kyse onkin useimmiten siitä, miten itse kukin kokee sananlaskun, ei niinkään siitä, mitä sananlaskut oletetussa yleismerkityksessään tarkoittavat. Lyhyesti sanottuna: kasvattaja kasvattaa, opettaja opettaa, mutta lapsi kasvatettavana tulkitsee. Vaikka sananlaskut ohjeina ovat helposti muistettavia, tulkitsee lapsi opetuksen oman kokemusmaailmansa perusteella – tämä on samanaikaisesti sekä lapsen vahvuus että heikkous.

Lopuksi vielä erään muistelijan kertomus siitä, kuinka sananlasku on lapsenlapsen tulkitsemana saanut toisen merkityksen kuin mummon lapsuudessaan tekemä tulkinta (episodista 50.1 Granbom-Herranen 2008, 206). Mitä ilmeisimmin mummon ja lapsenlapsen sananlaskuun liittämät elämismaailmat poikkeavat toisistaan. Elämisen ehdot ovat muuttuneet puolessa vuosisadassa, mutta sananlasku sanoina on säilynyt ennallaan.

Siisteys oli myös tärkeää. Koulusta tai kylästä tultua piti heti vaihtaa työvaatteet päälle. Sunnuntaisin puettiin aamulla pyhävaatteet ja vielä oli erikseen kostivaatteet, niitä pidettiin kirkossa ja vierailulla. Yleensä sain uuden mekon ja kengät koulun kevätjuhlaan ja mekon jouluksi. Ei niitä vaatteita kovin paljon ollut. Vaatteita arvostettiin, sanottiin, ”kel ei o riihe rimpsutinta, sil ei uo kirko kimpsutinta”. Näin on tullut sanottua omille lapsille ja lapsenlapsille. 15-vuotias lapsenlapseni tuli luokseni viime keväänä, päällään rikkinäiset farmarit. Tietysti sanoin ensimmäiseksi, voi kauhia! Eikös hän tappanut olalle ja sanoi: mummo, olet itse opettanut, ”kel ei uo riihe rimpsutinta ... ja ryysyissä se raha lepää ja kel o paikka paika pääll, sil o marka marka pääl”. Ei siinä voinut olla vihainen ja kaikki kun tuli vielä hyvällä karjalan murteella.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto, Helsinki: Karjalaiset elämäkerrat -keruu 1983–1984. Perinne elämässäni -kilpikirjoitus 1985

Kirjallisuus

Ahlqvist, A. 1929. Esipuhe ”Valittuihin sananlaskuihin”. Teoksessa Koskimies, V. A. (toim.), Valikoima suomalaisia sananlaskuja. A. Ahlqvistin mukaan [1869]. Helsinki: SKS, 3–10.

de Beauvoir, Simon. 1999. Toinen sukupuoli (3. p.). Helsinki: Tammi.

Finnegan, Ruth. 1994. [1970] Proverbs in Africa. In Mieder, Wolfgang & Dundes, Alan (eds.), *The Wisdom of many. Essays on the Proverb* (2. p.). Madison (WI): University of Wisconsin Press, 10–42.

Briggs, Charles L. 1985. The Pragmatics of Proverb Performances in New Mexican Spanish. *American Anthropologist* vol. 87, 793–810.

Briggs, Charles L. 1988. Competence in performance. *The Creativity of Tradition in Mexican Verbal Art*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Freire, Paolo. 2005. Sorrettujen pedagogiikka [alkuteos *Pedagogia do oprimido* 1974].

Tampere: Vastapaino.

- Granbom-Herranen, Liisa. 2004. Sananlaskujen käyttäjät ja käyttöyhteys. Sananlaskut käyttökotekstissaan ”Perinne elämässäni” -kilpikirjoituksen aineistossa. Julkaisematon folkloristiikan pro gradu -tutkielma Helsingin yliopistossa [www-lähde]. < <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20051452> > (Luettu 25.3.2008).
- Granbom-Herranen, Liisa. 2008. Sananlaskut kasvatuspuheessa – perinnettä, kasvatusta, indoktrinaatiota? *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 329. Jyväskylän yliopisto.
- Hakamies, Pekka. 1986. Venäläisten sananparsien vaikutus karjalaiseen ja suomalaiseen sananparsistoon. Helsinki: SKS.
- Hakamies, Pekka. 2004. Ruisleipä ja muut ruokasymbolit. Teoksessa Knuuttila, Maarit, Pöysä, Jyrki & Saarinen, Tuija (toim.), *Suulla ja kielellä. Tulkintoja ruuasta*. Helsinki: SKS, 79–91.
- Harjula, Raimo. 2000. Parempi pakaroitta kuin päätä vailla. 500 itäafrikkalaista sananlaskua hyvästä elämästä. Helsinki: Yliopistopaino.
- Harman, Gilbert. 1977. *The Nature of Morality. An Introduction to Ethics*. New York: Oxford U Pr.
- Heikkinen, Vesa. 2005. Arkea arkeissa. Teoksessa Heikkinen, Vesa (toim.), *Tekstien arki. Tutkimusmatkoja jokapäiväisiin merkityksiimme*. Helsinki: Gaudeamus, 11–30.
- Hintikka, Jaakko & Sandu, Gabriel. 1994. Metaphor and Other Kinds of Nonliteral Meaning. Teoksessa Hintikka, Jaakko (ed.) 1994. *Aspects of Metaphor*. Synthese Library 238. Dordrecht: Kluwer Academic, 151–187.
- Hukka, Eija (toim.) 1989. Jo päti piästellä. Sananparsia Kiteeltä. *Kansanelämän kuvauksia* 29. Helsinki: SKS.
- Häkkinen, Kaisa. 1997. Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa. Teoksessa Rydman, Jan (toim.), *Maailmankuvaa etsimässä*. Helsinki: WSOY, 331–345.
- Jarvis, Peter. 1997. Oppimisen paradokseja. *Aikuiskasvatus* 1/1997, 12–17.
- Jokinen, Eeva. 2005. *Aikuisten arki*. Helsinki: Gaudeamus.
- Keltikangas-Järvinen, Liisa. 2000. *Tunne itsesi, suomalainen*. Helsinki: WSOY.
- Krikmann, Arvo. 1987. Vierivä kivi ei sammaloidu. Teoksessa Virtanen, Lea (toim.), *Viron veräjät. Näkökulmia folkloreeseen*. Helsinki: SKS, 113–124.
- Kuusi, Matti. 1983. Maailmankansojen yksi- ja erimielisyys. Teoksessa Kuusi, Matti & Lauhakangas, Outi (toim.), *Maailman sananlaskuviisaus*. Helsinki: WSOY, 9–21.
- Kuusi, Matti 1988. Lukijalle. Teoksessa Kuusi, Matti (toim.), *Rapatessa roiskuu. Nykysuomen sananparsikirja*. Helsinki: SKS, 9–20.
- Kuusi, Matti (toim.) 1990. Vanhan kansan sananlaskuviisaus. *Suomalaisia elämänohjeita, kansanaforismeja, lentäviä lauseita ja kokkapuheita vuosilta 1544–1826* (2. p.). Helsinki: WSOY.
- Kuusi, Matti. 1994. [1967] Fatalistic Traits in Finnish Proverbs. In Mieder, Wolfgang & Dundes, Alan (eds.) *The Wisdom of many. Essays on the Proverb* (2. p.). Madison (WI): University of Wisconsin Press, 275–283.
- Laine, Esko M. 2002. Pelottava ja kauhistava lukeminen. Teoksessa Pitkäranta, Inkeri (toim.), *ABC Lukeminen esivallan palveluksessa*. Helsinki: Suomen kansalliskirjasto, 11–31.
- Latvala, Pauliina. 2005. *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Helsinki: SKS.
- Lauhakangas, Outi. 2001. The Matti Kuusi international type system of proverbs. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia. [Tyyppiluoittelu on käytettävissä osoitteessa: < [58](http://www.fin-</p></div><div data-bbox=)

- lit.fi/aineistot/verkkoaineistot.php > (Luettu 25.3.2008).]
- Lauhakangas, Outi. 2004. Puheesta ihminen tunnetaan. Sananlaskujen funktiot sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Helsinki: SKS.
- Nenola, Aili. 1990. Sukupuoli, kulttuuri ja perinne. Teoksessa Nenola, Aili & Timonen, Senni (toim.), Louhen sanat. Kirjoituksia kansanperinteen naisista. Helsinki: SKS, 11–23.
- Niiniluoto, Ilkka & Saarinen, Esa. 1986. Filosofia muutoksen tilassa. Teoksessa Niiniluoto, Ilkka & Saarinen, Esa (toim.), Vuosisatamme filosofia. Porvoo: WSOY, VII–XXVII.
- Norrick, Neal R. 1985. How proverbs mean: semantic studies in English proverbs. Trends in linguistic, Studies and monographs 27. Berlin: Mouton.
- Ojakangas, Mika. 2001. Pietas. Kasvatuksen mahdollisuus. Helsinki: Summa.
- Ojala, Mikko. 1993. Varhaiskasvatuksen perusteita ja haasteita (4. p.). Helsinki: Kirjayhtymä.
- Pentikäinen, Juha. 1980. Yksilö perinteentutkimuksen kohteena. Teoksessa Lehtipuro, Outi (toim.), Perinteentutkimuksen perusteita. Helsinki: WSOY, 185–248.
- Prahlad, Sw. Anand. 1996. African-American proverbs in context. Jackson (MS): University Press of Mississippi.
- Puolimatka, Tapio. 1995. Kasvatus ja filosofia. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Puolimatka, Tapio. 2001. Opetusta vai indoktrinaatiota? Valta ja manipulaatio opetuksessa (2. p.). Helsinki: Kirjayhtymä.
- Ricoeur, Paul. 2005. Eksistenssi ja hermeneutiikka. Teoksessa Tontti, Jarmo (toim.), Tulkinnasta toiseen. Esseitä hermeneutiikasta. Tampere: Vastapaino, 140–163.
- Satulehto, Markku. 1992. Elämismaailma tieteiden perustana. Edmund Husserlin tieteen filosofia. Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta 33.
- Siikala, Anna-Leena. 1984. Tarina ja tulkinta. Tutkimus kansankertoista. Helsinki: SKS.
- Siljander, Pauli. 2002. Systemaattinen johdatus kasvatustieteeseen. Helsinki: Otava.
- Talve, Ilmar. 1990. Suomen kansankulttuuri (3. p.). Helsinki: SKS.
- Toukonen, Marja-Leena. 1986. Indoktrinaation ongelma kasvatuksessa. Julkaisematon teoreettisen filosofian lisensiaatintyö Helsingin yliopistossa.
- Väri, Veli-Matti. 1997. Hyvä kasvatus – kasvatus hyvään. Dialogisen kasvatuksen filosofinen tarkastelu erityisesti vanhemmuuden näkökulmasta. Tampere: Tampere University Press.